

УДК 929Кучма:324»1994»

А. П. Ільченко

**Л. Д. КУЧМА В ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ 1994 р. —
ПОЧАТОК ЗАРОДЖЕННЯ БІПОЛЯРНОЇ СИСТЕМИ
УКРАЇНСЬКОГО ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПОЛЯ**

Одеський національний політехнічний університет,
проспект Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

Ільченко Анастасія Петрівна, аспірантка кафедри історії та етнографії України, e-mail: Anastacia310391@mail.ru

АНОТАЦІЯ

В статті через призму діяльності Л. Д. Кучми під час президентської виборчої кампанії 1994 р. розглядається проблема формування та існування в Україні біполярного електорального поля, яке складається з історико-культурних, ментальних, економічних, ідеологічних та географічних полюсів — західної України та південно-східних областей. Особливої актуальності це питання набуває на сучасному етапі розвитку українського суспільства, оскільки формування держави з успішно діючими демократичними інститутами неможливе без вирішення внутрішньосуспільних конфліктів. Не випадково особлива увага приділяється постаті другого президента України, оскільки він у подальшому протягом цілого десятиріччя визначатиме гуманітарну політику української держави, яку можна вважати умовно вдалою, оскільки станом на 2014 рік система біполярного антагоністичного електорального поля поступово руйнується за рахунок молодого покоління, вихованого в незалежній Україні, яке в переважній більшості асоціює себе з Україною та в меншій мірі піддається впливу стереотипів стосовно ворожих ментальних та культурних відмінностей різних регіонів України.

Ключові слова: Л. Д. Кучма; електоральна база; вибори; ідеологія.

А. П. Ільченко

**Л. Д. КУЧМА В ПРЕЗИДЕНТСКИХ ВЫБОРАХ 1994 г. —
НАЧАЛО ЗАРОЖДЕНИЯ БИПОЛЯРНОЙ СИСТЕМЫ
УКРАИНСКОГО ЭЛЕКТОРАЛЬНОГО ПОЛЯ**

Одесский национальный политехнический университет,
проспект Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина

Ильченко Анастасия Петровна, аспирантка кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: Anastacia310391@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье через призму деятельности Л. Д. Кучмы в президентской избирательной кампании 1994 г. рассматривается проблема формирования и существования в Украине биполярного электорального поля, состоящего из историко-культурных, ментальных, экономических, идеологических и географических полюсов — западной Украины и юго-восточных областей. Особую актуальность этот вопрос приобретает на современном этапе развития украинского общества, поскольку формирование государства с успешно действующими демократическими институтами невозможно без решения внутриобщественных конфликтов. Не случайно особое внимание уделяется личности второго президента Украины, поскольку он в дальнейшем в течение целого десятилетия будет определять гуманитарную политику украинского государства, которую можно считать условно удачной, поскольку по состоянию на 2014 год система биполярного антагонистического электорального поля постепенно разрушается за счет молодого поколения, воспитанного в независимой Украине, которое в подавляющем большинстве ассоциирует себя с Украиной и в меньшей степени подвержено влиянию стереотипов относительно вражеских ментальных и культурных различий разных регионов Украины.

Ключевые слова: Л. Д. Кучма; электоральная база; выборы; идеология.

A. P. Ilchenko

**LEONID KUCHMA AND THE PRESIDENTIAL ELECTIONS
OF 1994. THE EMERGENCE OF THE BIPOLAR SYSTEM
OF UKRAINIAN ELECTORAL FIELD**

Odessa National Polytechnic University
1 Shevchenko avenue, Odessa, 65082, Ukraine

Ilchenko Anastasia Petrivna, Postgraduate Student of the Department of history and ethnography of Ukraine, e-mail: Anastacia310391@mail.ru

ABSTRACT

The article considers the activities of L. D. Kuchma's presidential election campaign of 1994, and the problem of formation and existence in Ukraine of a bipolar electoral field, which consists of historical, cultural, mental, economic, ideological and geographic poles of the western Ukraine and south-eastern regions. This issue has a particular relevance during the development of modern Ukrainian society, because the formation of the state with successful democratic institutions is impossible without solving social conflicts. It is no accident, that the author focuses on the personality of the second president of Ukraine, because he determined the humanitarian policy of the Ukrainian state for a whole decade. This policy can be considered conditionally successful, because the system of bipolar antagonistic electoral base is gradually destroyed in 2014 due to the younger generation educated in independent Ukraine. The new generation in its vast majority associate themselves with Ukraine and are seldom or never affected by enemy stereotypes regarding the mental and cultural differences in different regions of Ukraine.

Key words: Leonid Kuchma; the electoral base; elections; ideology.

В Україні від моменту утвердження її незалежності панує думка про її цивілізаційну межовість між Сходом і Заходом. Не можна заперечувати того факту, що в історичному, соціокультурному та політичному плані Україна є гетерогенною країною із значними відмінностями, які транслюються в різні електоральні преференції. Ці електоральні розмежування ми можемо спостерігати під час усіх без винятку виборчих кампаній, починаючи з 1991 року. І за часів приходу до влади Л. Д. Кучми ця проблема почала набирати обертів. Тема даного дослідження має велику суспільну та політичну актуальність, оскільки не досліджувалася науковцями та може стати важливим фактором сприяння подоланню конфлікту в українському

суспільстві, якій виник в Україні на основі геополітичних і ідеологічних протиріч. Стаття написана з метою висвітлити вплив та участь другого президента України Л. Д. Кучми на процес формування біполярної системи українського електорального поля. В дослідженні поставлені завдання розглянути передвиборчу діяльність Л. Д. Кучми на виборах 1994 р. в напрямку електоральної бази, ідеологічних основ політичної програми зовнішньополітичних орієнтирів, коротко охарактеризувати негативний вплив діяльності політиків з розподілу українського суспільства за ментальними, ідеологічними та тоталітарними ознаками, що спричинило формування біполярної системи електорального поля. Історіографія даного питання вельми обмежена, спеціалізовані наукові праці відсутні, існуючі публікації та праці у різній мірі стосуються даного питання і проливають світло лише на деякі аспекти виборів 1994 р. По-перше, це праця безпосередньо самого Л. Д. Кучми «Про найголовніше» [1], у якій колишній президент України проілюстрував події виборчої кампанії 1994 р. По-друге, досить ґрунтовні монографії дослідників Г. Коржа [2] та К. Бондаренко [3], присвячені біографії Л. Д. Кучми, в яких певною мірою проаналізоване досліджуване питання, а монографія Белебехи [4] торкається деяких аспектів діяльності президента. Також світло на дану тему проливають деякі газетні [5–6] та енциклопедичні статті [7].

Протягом тривалого часу в Україні функціонує біполярна виборча система — «поділяй і володарюй», коли електорат умовно поділяють на 2 антагоністичні частини: переважно аграрний проєвропейський, умовно націонал-патріотичний захід (де в економіці переважає дрібний та середній бізнес, орієнтований на ЄС) та переважно урбаністичний, промисловий, русифікований, ностальгуючий за радянськими часами південний схід (в економіці переважає великий бізнес, орієнтований на співробітництво з Росією).

Політики вміло користувалися цією ситуацією, оскільки можна замість пропозиції реальних економічних та суспільно-політичних реформ спекулювати на страхах електорату, навіяних радянською пропагандою щодо приходу до влади «бандерівців», вступу до НАТО, заборони російської мови і т. д. З іншого боку, поява страху перед поверненням до «совка»,

приєднання до Росії, втратою незалежності, пізніше в 2000-х приходом до влади донецьких бандитів і т. д. Дві частини соціуму успішно жили в різних інформаційних, а подекуди і культурних полях, довіряли різним ЗМІ. Представники різних полюсів українського електорального поля, яке чітко викристалізувалось в період Помаранчевої революції, майже ні за яких умов не голосують за кандидатів з антагоністичного табору. Центральна та Північна Україна на початку 1990-х визначались як електоральне «болото» чи центристи, тут голоси розділялися приблизно рівномірно.

Протягом останнього часу, особливо в результаті «Революції гідності» чітко спостерігається просування умовно проукраїнської націонал-патріотичної лінії на схід, про що можуть свідчити результати останніх президентських та парламентських виборів. В умовах відкритого локального збройного конфлікту та масштабної інформаційної війни з Російською Федерацією особливої актуальності набуває пошук коріння конфліктної ситуації, яка склалася в українському суспільстві та особливо чітко відображалась на електоральному полі під час виборчих перегонів. Звичайно, аналіз варто розпочинати ще з перших президентських виборів, під час яких ключовою фігурою був Леонід Данилович Кучма.

Повернення Л. Д. Кучми у політику після відставки з поста прем'єр-міністра починалося так само, як і перший прихід в ешелони влади — з індустріального виробництва. Він приїхав до Дніпропетровська відпочити від прем'єрства та зібратися з думками, але дуже швидко був закликаний на пост президента Української спілки промисловців і підприємців, яким і став 9 грудня 1993 року. Це був час підготовки суспільства до дострокових парламентських і президентських виборів, і саме тоді закінчувався термін депутатського мандата Л. Д. Кучми. Балотувався Леонід Данилович у себе на батьківщині, у Новгород-Сіверському виборчому окрузі і переміг на виборах із найвищим по Україні результатом явки виборців і голосів, поданих за нього.

Через декілька днів після виборів директори найбільших підприємств Дніпропетровська, Харкова, Донецька, «однополчани» з «Південмашу» зустрічалися з Л. Д. Кучмою та наполягали, що необхідно досягти більших результатів, треба йти у президенти,

рятувати промисловість. Розмова з колегами і однодумцями завершилася прийняттям рішення, можна сказати, колективного. Рішення йти на вибори в якості представника й захисника інтересів великого індустріального виробництва [1, с. 79–80].

Незважаючи на протидію, він грамотно побудував свою кампанію. У Києві говорив про те, що забезпечити справжню незалежність країни може не політик, а тільки міцний господарник. А в російськомовних регіонах — про спроби зробити російську мову другою державною. І як тільки вдалося організувати підтримку в США, Л. Д. Кучма відправився за океан — на запрошення экс-президента США Річарда Ніксона. Його зустріли дуже тепло, про це свідчить високий рівень прийому. Швидше за все, в його перемозі не сумнівалися, хоча і ставили на всякий випадок і на Л. Кравчука. Найважче йому було пояснювати проросійську спрямованість своєї програми. Але він переконано відповідав, що співпраця з Росією не означає розриву відносин із Заходом, так само як не означає втрати державності України.

Якщо розглянути передвиборні обіцянки Кучми, то крім подолання наслідків економічної кризи він також обіцяв продовжувати ліберальні реформи: спрощення податкової системи, суттєве зниження податків, надійний захист приватної власності; вільний розвиток усіх форм господарювання, сприяння колективним, приватно-орендним, фермерським та особистим підсобним господарствам, іпотечне кредитування. В зовнішній політиці обіцяв політику позаблоковості і стабільне партнерство з усіма демократичними країнами світу, спрощення режимів перетинання кордонів і т. д. [7]

26 червня відбувся перший тур, за результатами якого Кучма посів 2 місце, програвши Л. Кравчуку та випередивши О. Мороза: Леонід Кравчук — 37,7 % голосів, Леонід Кучма — 31,27 %, Олександр Мороз — 13 %.

Якби в другий тур вийшов, як це планувалося в штабі чинного президента, Мороз, Кравчук вірогідніше всього залишився б на другий термін. А так при уважному розгляді результатів виявлялося, що у Кучми є дуже хороші шанси на перемогу (близько 62 відсотків проголосували проти Кравчука).

Перед 2 туром Кравчук поведився спокійніше — мабуть, спрацював величезний досвід. Він провадив риторику про мож-

ливу ліквідацію незалежності виборцям на заході, про надання російській мові статусу офіційної — на півдні і сході, і намагався завоювати прихильність комуністів [2, с. 315]. Країна при цьому розкололася на дві частини — Схід, Південь і частина Центру підтримали Кучму. Західні області, частково Північ та Центр — Кравчука. Дуже мало голосів Кучма здобув в Києві 1,8 %, друге місце тут виборов колишній міністр економіки Володимир Лановий. Це був перший прояв суспільного ментального розлому, спровокованого передвиборною агітацією.

Леонід Кравчук недооцінив свого супротивника. Він взагалі був упевнений у своїй перемозі за допомогою перевіреного «адмінресурсу» та підконтрольних українських ЗМІ, серед яких особлива роль відводилася УТ 1, — в них присутність інших кандидатів було зведено до мінімуму, а Кучму і зовсім позиціонували як людину, яка знищить незалежність України. Крім того, більшість директорів промислових підприємств Донбасу, очолювані тодішнім в. о. прем'єра Юхимом Звягільським, працювали на Кравчука (що було логічно, раз вони і так були при владі). Саме на їх допомогу розраховував Леонід Макарович, щоб нейтралізувати агітацію Кучми на Донбасі — найбільшому російськомовному регіоні країни. Але вийшло все по-іншому. Донбас проголосував за Кучму, який обіцяв боротися з корупцією і відновити відносини з Росією [5].

Вже пізніше, після своєї поразки Кравчук нарікав, що Л. Д. Кучма зобов'язаний перемогою Росії, яка усіяла його підтримувала. Так, підтримка була, зокрема вона полягала в одній 30–40-хвилинній програмі на телеканалі «Останкіно» та в приїзді голови Російської спілки промисловців і підприємців Аркадія Вольського, який скликав цікаву конференцію з відновлення економічних зв'язків між країнами, на якій були присутні багато керівників підприємств [6].

Напередодні виборів на телебаченні виступили представники творчих спілок, які таврували Кучму як «ворога державності» і закликали проголосувати за Кравчука. Всі ці схеми, породжені в надрах чиновницького апарату, будуть згодом активно застосовуватися президентом Кучмою.

10 липня відбувся другий тур. Цікаво, що вранці 11 липня ЗМІ повідомили про перемогу Кравчука [5]. Згадує Кучма: «Ближче до полудня 11 липня у мене задзвонив телефон,

до якого підійшла моя дочка Олена. «Тату! — гукнула вона мені, — це голова Центрвиборчкому телефонує. Просить до телефону пана Президента!», — й урочисто передала мені трубку». Так Кучма, який перебував у Дніпропетровську, дізнався про свою перемогу [1, с. 317].

Через кілька годин з адміністрації президента Кравчука за-телефонували в штаб Кучми і визнали себе переможеними. За Кучму проголосували 14660000 виборців (52 %), за Кравчука — 12100000 громадян (45 %). Урочисту присягу президента 19 липня 1994 року вимовив саме Леонід Кучма. І вимовив українською мовою [1, с. 84].

Того ж дня Кучма в'їхав на Банкову. Главою адміністрації став начальник його передвиборної кампанії Дмитро Табачник. Кучма відразу ж почав рух у двох напрямках: перший — війна з парламентом. Незадовго до президентських виборів, у березні 1994 року пройшли вибори Верховної Ради, на яких значний успіх супроводжував комуністів і соціалістів. Новим спікером став лідер Соцпартії Олександр Мороз. На виборах президента він зайняв третє місце, а в другому турі де-факто підтримав Кучму. Але вже через кілька місяців зчепився з ним же в битві за владу. Битва почалася восени 1994 року, досягла гострої фази в 1995-м і закінчилася з прийняттям Конституції в 1996 році. Другий напрямок — рух у бік Заходу. Передчуття українських націоналістів, що Кучма здасть країну Росії, не виправдалися [2, с. 318]. Багато хто звинувачував Л. Д. Кучму у проросійських поглядах, у прагненнях залишатися «молодшим братом» великої країни. Наприклад, дослідник І. О. Белебега у своїй праці «Честь України» всіляко засуджував діяльність Л. Д. Кучми, у тому числі наголошував на обіцянках президента сприяти російській мові, що можна вважати актом зради [4, с. 206]. Можна з різних сторін дивитися на це питання, але на практиці воно не було здійснене, і не можна сказати, що Леонід Данилович зробив це навмисно, проект був внесений до парламенту, але не набрав 300 голосів.

Свій перший візит новий президент здійснив до Канади, де зустрівся з діаспорою і підписав договір з МВФ про кредит. А другий — через місяць — у США, де був прийнятий Біллом Клінтоном. Стало ясно, що «проросійський» Кучма — це передвиборчий міф. Основою зовнішньої політики Леоніда Да-

ниловича стала знаменита «багатовекторність» [3, с. 392]. Причому в перші роки його правління крен був явно в бік Заходу. І лише після Кольчужного скандалу він опинився в частковій міжнародній ізоляції.

Варто зазначити, що багато чого Кучмі не вдалось, якщо порівнювати шлях економічних та суспільно-політичних реформ, які намагався проводити прем'єр Кучма, а потім в перші роки президент Кучма, та реформ, які в цей же час проходили в країнах колишнього соціалістичного табору (Польща, Румунія, Болгарія та ін.), то напрашується висновок, що уряд Кучми в принципі і не здійснив ніяких реальних реформ. Українська економіка не йшла чітким шляхом шокової терапії, побудови ринкової економіки та демократичного суспільства. Однак варто зазначити, що цьому заважала складна суспільно-політична обстановка всередині країни. Вражаюча суспільно-політична, культурна, можна навіть сказати ментальна неоднорідність і невизначеність. Серед політичної еліти не було одностайності в виборі чіткого зовнішньополітичного курсу, чи то інтеграція до Європейської спільноти та до НАТО (шлях який обрали Прибалтійські країни), чи інтеграція і тісні зв'язки з тимчасово ослаблою Росією (цим шляхом пішла Білорусія, окрім цього обравши шлях держаного регулювання економіки).

Україна, як і багато країн колишнього Радянського Союзу в силу центробіжних тенденцій всередині країни чітко не обрала стратегію розвитку і проводила непослідовну, часто суперечливу внутрішню і зовнішню політику, так би мовити тупцюючи на місці, в часи президентства Леоніда Даниловича цей процес отримує назву багатовекторності. Головним аргументом на захист такої суперечливої політики української держави на початку 1990-х було твердження, що нам такою ціною вдалось зберегти суспільний мир, однак після подій 2014 року можна сказати, що тоді вдалося лише відстрочити війну ціною закриття вікна можливостей, війну, яка, на жаль, прийшла в наш спільний дім в 2014 році, війну, яку багато політологів називають війною за незалежність.

В 1994 році Кучму до влади привели голоси умовно російських промислових регіонів, а в 1999 році він навпаки виграв за рахунок голосів проукраїнського електорату, який боявся реставрації Радянського Союзу з перемогою Симонен-

ка. На руку Кучмі зіграла трагічна загибель лідера «Народного Руху» В'ячеслава Чорновола, який міг стати реальним конкурентом в боротьбі за електоральну базу. По суті Кучма більше вдало повторив маневр Кравчука, який в 1991 році виграв вибори, орієнтуючись на Південь та Схід, а в 1994 році йшов на вибори, змінивши електоральну базу на Захід та частково на Центр і Північ.

Отже, можна зробити висновок, що за 23 роки існування незалежної української держави справедливо складається враження, що ця незалежність, здобута без крові і без боротьби для значної частини суспільства, не мала великої цінності, оскільки вони не асоціювали себе з українською державою, часто жили в іншому інформаційному полі, що й було використано північним сусідом. Винуватцями такої ситуації є представники української політичної еліти (тісно пов'язані з представниками фінансово-промислових кіл), які заради політичних дивідендів розпалювали протиріччя між різними частинами українського суспільства. Початок цього процесу варто шукати на початку 1990-х рр. Після здобуття незалежності у владних коридорах залишилися радянські функціонери (партійна номенклатура та технократи-господарники), які не могли здійснити з країною якісний стрибок, оскільки для цього їм потрібно було перш за все змінювати самих себе, а для цього не було ні часу, ні бажання. Яскравим представником такої ситуації став Леонід Данилович Кучма, який прийшов на прем'єрську посаду талановитим технократом, а пішов ледве не в статусі диктатора, який десятиліття контролював політичне життя України.

Література та джерела

1. Кучма Леонід. Про найголовніше / Леонід Кучма. — К.: Книга, 1999. — 351 с.
2. Корж Г. П. Настоящая биография второго президента Украины / Г. П. Корж. — Х.: Фолио, 2005. — 413 с.
3. Бондаренко К. Портрет на фоне эпохи / К. Бондаренко. — Х.: Фолио, 2007. — 635 с.
4. Белебеха І. О. Честь України. / І. О. Белебеха. — 2-ге вид., доп. — Х.; Нью-Йорк: М. П. Коць, 2001. — 336 с.
5. Коротков Д. В 1994 году в Украине произошла первая смена власти [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/newsarchive/v-1994-hodu-v-ukraine-proizoshla-pervaja-smena-vlacti.html>

6. Там само.
7. Україна: хронологія розвитку. Кучма Леонід Данилович [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litopys.com.ua/encyclopedia/utverdzhennya-nezalezhno-ukra-ni/leon-d-danilovich-kuchma/>

REFERENCES

1. KUCHMA, LEONID. (1999) *Pro nayholovnishe — About the most important*. Kyiv: Book (in Ukrainian).
2. KORZH, G. P. (2005) *Nastojashhaja biografija vtorogo prezidenta Ukrainy — Real biography of the second president of Ukraine*. Har'kov: Folio (in Ukrainian).
3. BONDARENKO, K. (2007) *Portret na fone epohi — Portrait is on a background of the epoch*. Har'kov: Folio (in Russian).
4. BELEBEKHA, I. O. (2001) *Chest' Ukrayiny — The honor of Ukraine*. Har'kov-New York: M. P. Kotz (in Ukrainian).
5. KOROTKOV, DMITRIJ (2011) V 1994 godu v Ukraine proizoshla pervaja smena vlasti. The first change of government happened in Ukraine in 1994. *Segodnja — Today*. 12th April. [Online] Available from: <http://www.segodnya.ua/newsarchive/v-1994-hodu-v-ukraine-proizoshla-pervaja-smena-vlacti.html>. [Accessed: 22th October 2014] (in Russian).
6. Ibid.
7. *Ukrayina: khronolohiya rozvytku. Kuchma Leonid Danylovych. Ukraine: chronology of development. Kuchma Leonid Danylovych* [Online] Available from: <http://litopys.com.ua/encyclopedia/utverdzhennya-nezalezhno-ukra-ni/leon-d-danilovich-kuchma> (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 28 жовтня 2014 р.